

AZ ILLUZIÓ.

(Negyedik és befejező közlemény.)

ELJUTOTTUNK a kedélyélet tüzhelyéhez, az illuzió valódi hazájához, a művészet és vallás köréhez. A természeti, művészi és erkölcsi szép temploma előtt tisztogassuk meg saruinkat, vessük meg a köznapit, s kövessük Hamletnek anyjához intézett tanácsát: »dobjd el szivednek ártalmas részét!« *A természet* a maga életével, hatalmas érverésével és fenségével, továbbá a hang, a fény és annak gyermeki a színek, ezeknek sokféle árnyalata; majd a természet eredetisége; alakjainak végtelen gazdagsága;

törvényszerűsége és hatalmának nyugalma: mindoly vonások, melyek a félelem, a tisztelet, a lelkesedés hangulatát keltik föl kedélyünkben. A mithikus, drámai, melankholikus hangulat keltette illúziók legközvetlenebbül a természet hatására támadnak. A klasszikai szép alakok és vonalak hazája Görög és Olaszország, s mert amannak műkincsei kizsákmányolnák, elmondhatjuk, hogy a természeti és művészi szép egyetlen hazája az olaszföld. A miket Olaszországról felhozok, saját élményeim és azok nyomán alakult meggyőződésem. A Tiber torkolata, a körülötte levő magas fenyűkkel, a természetnek eme legkedzetlegesebb hárfáival, a képzeletben mithikus alakokat támaszt; a Tête noir vidéke fantasztikus ködből szabott óriásokkal tölti el az utazó kedélyét, úgy, hogy az ember vissza-vissza néz, vajjon nem jő-e ki valamely Polifém alaku ciklops egyik-másik bozantos sziklahasadékból; Nápoly vidéke a legédesebb lírai hangulatba ejt; majd Astura vidékén epikai hangulat száll meg, s Homer hőseit képzeled magad előtt, mint a Rottmannféle görögországi hangulatteljes tájképeken (München); s végre a Campagnának (Róma körül) nagy történelmi stílusban szabott arcú plasztikai vonásaival hat meg. Lácium hősi szépségében nem talál sz romantikus, nem fantasztikus motívumot, minden nagy, komoly, ünnepélyes, csendes, mint egy márvány junói arc, (V. ö. Gregorovius *Wanderjahre in Italien*. II. k. 185. l.) Itt terültek el azok a fényes kis épületek, melyek mint Horác panasza (Jam pauca aratro jugera) az ekevas számára nem sok szántani valót hagytak; Itt tanulta a vonalak harmoniáját, a rajzot és az alak titkait Rafael és Michel Angelo; míg Velence légköre, hol az ég az embernek egész a szívéig bera- gyog és a tenger utolérhetlen pompája, a bűvös színezésre csalogatta Tiziant és társait. Hogy az olasz föld és éghajlat az illúzióknak mily gazdagon felszerelt iskolája, arra legyen elég egyedül Capri szigetet felhoznom. Ha Capri sziget csú-

császárról, melybe annyi római császár, köztük Tiberius is szerelmes volt, Nápolyra nézsz, előtted, a mint az olasz hívja Nápolyt, egy darab ég az örökké füstölő Vezuvval, lábaid alatt a zugó tenger, az a mesés sziget, mely valósággal egy alak- és színharmonióból készült, költeménye a természetnek: a természet legelragadóbb festményének láttára, kedélyed a tenger hullámaihoz hasonló mozgásba jő. Volt idő, midőn a meduzafővel rokon természetű Tiberius a csúcs egyik pontjáról lökette le nő áldozatait a tenger hullámaiba: oly kedvtelés, mihez a tenger zugása és az ő pokoli kacaja volt a halotti ének. — Capri és Tiberius, a legfényesebb illúzió és a legrémületesebb próza. És ez a legsötétebb prózai alak mégis illúzióba hozza kedélyedet, ha »a Tiber könnyeit« iszod, így hívja a kis Capri város lakója a sziget borát talán mert a szomszéd Vezuv borát Krisztus könnyének (lacryma Cristi) keresztelte.

1. Mivelt kedély; falusi ember, iskolázott érzék és plasztikai látás.

2. Helyes képzet, tiszta fogalom (drámai hős.)

3. Az illető kor világnézletekben való jártasság. Görög szobrászat; byzanti stíl.

A valódi illúzió kellékei közt elsőben kell említenem az *iskolázott látás- és hallás-érzéket*. Az az u. n. plasztikai látásnak és zenei hallásnak elengedhetlen feltétele. Más látása volt pl. Stahr Adolfnak és más annak az ő honfitársának, aki a Vatikánban, az otrikoli Jupiter fenséges arculatát hosszasan nézte, egyszer csak szorongó lelkiismerettel azt kérdezte szomszédjától, mondaná meg igaz lelkére »ist den der Kerl da wirklich schön?« mert ő a legjobb akarattal sem találja szépnek. Az atheni festő Nikomachosz is azt felelte volt a hülyének, aki Zeuxis világhírű Helenáján semmi szépet nem talált »vedd az én szememet, és istennőnek fog tetszeni.« Más látás kell a ker. egyház byzanti stílusú szentjeinek, más a renaissance szent családjának részére; más rhytmus érzék, vagy más hallás kellett a »hej Rákócy, Bercsényi« és az antik nemzeti dalokra, (pl.

a Tinödi Sebestyén dalaira), és más a régi nemzeti tánc-zenére, mint ma a rezgő polkára »cylinder-zepperrlire«, nassivasi csárdásra. Szt. Riehl említi tanulmányaiban, hogy Weckmann Mátyás hamburgi orgonista, Ezsaiás könyvének 36-ik fejezetet zenére tette, melynek hallatára mondá a híres zsidó-téritő Edzardi: úgy festette alhangu zenében a messiást, mintha szemével látta volna. Ily allegorizáló zenére még fejlettebb hallérzék kell. De kell ezen kívül *mivelt kedély*, a mi tulajdonkép az illúziónak recehártyája, vagy ha úgy tetszik »camera obscurája.« Ha valamikor a kedély műveltsége fokait meg fogja szabatosan határozhatni a pszichologia, az a fokozat az arithmetikai számsor növekedő erélyének megfelelő lesz; vagy talán hasonló lesz az egy, két, vagy több ok-távval ellátott hangszerek gradációjához. Fejlett kedély nélkül lehet valakinek éles látása és hallása, mint akár a bushmannek és mégis a kedély fáta morgánáját nála nem a művészi zene hozhatja elé, hanem mint a négernél, melódia nélküli bizarr hangzavar, pl. a *c, fis* és *h* egy akkordban, a mit ha összüléinknek a paradicsomban, a jó és rossz tudásának fájáról evésök után valaki játszani kezdett volna, tudom, hogy önkéntesen rögtön megugrottak volna a kertből. A kezdetleges műveltségű kedélyre kellemesebben hat a marionette-színház, mint a legmesteribb dráma; a tulipános láda, mint egy rafáeli festmény; édesebben elandalogdik alkonyatkor a toronykakasán, mint Michelangelo a »Szt.-Péter« kupoláján. Az egyszerű embernek az illúzió édes álmát nem hozza meg egy shaksperei dráma; hiszen tudjuk, hogy a színház elől kitér, vagy abban medvetáncot kér. Mulhatatlan kelléke továbbá a teljes illúziónak a *tiszta képzet, világos fogalom* a nézlet tárgyáról. Skaramuzzi tollrajzait csak az élvezheti valóban, aki Dante Infernóját ismeri. A tiszta fogalom hiánya oka az u. n. műveltek közt is annak a sok üres magasztalásnak, a mi a kép és szobortárakban gomba módra terem, s a szájjal végzett istenimádásnak

szakasztott mása. Színházakban, rendszeren a karzati közönségnek, nincs a szereplő egyénéről világos képzete, vagy ha van is, nincsenek kedély hurjai közt az azok kedélyének megfelelők, mert az ő kedélyök pl. csak két oktávnyi hangerejű, míg a drámai hősé kétszer annyinál is több: e miatt tör ki aztán gyakran a karzat hahotája, éppen a legmeghatóbb jelenetekben. Nem hagyhatom említetlenül végre az *illető korok világnézetében való jártasságot*. Lehet valakinek plasztikai látása; tiszta képzete pl. egy mai szoborról; de mindezek mellett fejlett kedélye sem eszközölheti, hogy egy Juno Ludovisi látása meghassa. A végre okvetlenül szükséges a görög világnézet ismerése. Phidias kortársának kell magadat érezned, ha azt akarod, hogy az ő Zeüsz ideálján az igazi fenséget, homlokán az isteni fényt, szemeiben az emberek és istenek atyjának kegyelmes szelidségét, leomló hajazatában és szemöldeiben azt a hatalmat lásd, mely egy intéssel megtudja az Olympot rendíteni; hogy te is úgy kiálts fel, mint Aemilius Paulus római hadvezér az olympiai templomba beléptekor: »Bizony, Homér Zeüsze ez!« Nekünk ami életünket mozgató eszmék és szenvedélyek rajza kell, hogy az ámulat lehelletét érezzük színházban, képtárban vagy nyilvános szónoklatok, felolvasások alkalmával, máskülönben emóciót nem igen érezünk. Ez az oka, hogy a görög szindarabok csak a szaktudósokat vonzzák, s hogy a régibb festészeti iskolák termékeiben oly kevesen találunk műelvet Leonardo végvacsorájának láttára, hányadik ember méltatja csak figyelmére is a Giottoét, noha volt idő, mikor ez megütötte a drámai felfogás mértékét, melyet később Verrochio tanítványa magasra emelt.

Ez a pár vonás önként rávisz arra a tételre, hogy az illuzió feltételei változnak. Természetes, hogy akkor felfogás, érzület és erkölcsiség változával a kedélymozgató tényezőknek is változniuk kell. Hiszen a látás és hallás mértéke csakugy változik idővel, mint a sorozási

mérték. Kedély életünk hullámai idegrendszerünkre is hatalmas befolyással lévén, ez az oka, hogy ha a zenei nagy C-re 1739-ben (Euler számítása szerint) 118 rezgés kellett egy másodpercben; 1776-ban már 125, 1802-ben 128, s husz évvel később 136 egész 138 rezgés. Ime a stájgerolás a kedély- és idegélet körében is, persze nem évenként, hanem évtizedenként. Háttha az emociókat centiméterekre lehetne fogni, mi mindent mutatna ez a mérték; de ebben a körben a meterrendszer a pszichológiai leendő nagyhatalmak törvényhozására várakozik.

Talán nem is szükség emlitenem, hogy a fentebbi kedélyjáték tényezőit pillanatra, vagy hosszabb időre minden kételylyel dacoló tényező ragasztja össze: a fentebb is említettem *hit* vagy *bizalom*. Mihelyt a hit elpárolog, illúzióink kövei azonnal hulladozni kezdenek.

Mellőzve itt a természeti szép keltette illúziót, keressük fel a vallás és művészet köreit.

1. Az *építészet*-ben a görög geniusz eléggé igazolta, hogy az a szervetlent szervessé alkotás művészete. A görög templom nem pusztán épület, hanem egyediség, s romjairól azt hiszed, hogy egy szerves testnek szétzúllott tagjai. A Parthenon romjainak láttára érzi az utas, mintha az Iliásnak egyik hősdalát hallaná töredékesen énekelve. Vegyük, ezen épületek le nem cirkalmazható, s csak hatásukban érezhető vonal hajlásai és hullámaihoz a görög isteneket, a kik a göröghöz hasonlóan szabad lények, a kik úgy tudnak szeretni, gyűlölni, táncban és zenében gyönyörködni, mint Görögország bármely fia; gondoljuk belé *Zeüsz*t a világurát, az istenek és emberek atyjának költőileg megdicsőült eszményképét, a mint *Phidias* megteremtette; *Apollót*, a testi és szellemi bájok összhangjának felejtethetlen tüneményét; *Hera* méltóságos alakját, *Afroditét* a szerelemnek és mindent legyőző szépségnek, az édesen játszó tenger habjaiból kikelt szemérmes istennőjét, úgy a mint *Praxiteles* (a második *Phidias*) megal-

kotta: s elképzelhetjük, hogy a görögök illuziója szintoly teljes lehetett, mint az olaszé, vagy idegené, a ki ma Rómában a Péter templomot meglátogatja. A renaissancenak ez a drága gyöngye mes- terei közt legtöbbet köszönhet Michel An- gelónak. A 405 láb magas kupolán be- áramló világosság-tömegek, bent a leg- szerencsésebben szervezett pillérek, osz- lopok, párkányzatok, a ragyogó fényű ka- zettírozott dongaboltozat, a lyrai és drá- mai hangulatu festmények, szobrok és di- szitmények zöme, s kivált a különböző rangu óriási feszítő vonalak zenei össz- hangja, azt az álomszerű elringató érzel- zelmet eszközlik, minőt a világ egyik épületében sem érzesz, s mert a főbb szen- teket is magad körül látod, szived csor- dultig megtelik a legédesebb érzemén- nyel; az égiek üdvének részeséül gondo- lod magadat, s elhiszed örömet, hogy a menyország szállott alá a földre. Rómát a kupola nélkül, a kath. világot, a »Szent- Péter templom,« mint központ nélkül, képzelni sem lehet. Ez az a mű, mely nagyszerűség, merészség és szépség te- kintetében fölölmul minden épületet, me- lyet valaha emberi kéz és szellem alko- tott. Vagy a milánói domot látod, ezt az ornavassói fehérmárványból készült át- látszó hegyet, (mint Burkhard nevezi) ragyogó szobor-tornyaival, mesés ablak- festményeivel, melyek bensejébe tündéri fényt árasztanak: nem tudod miért, szí- vid elszorul törpeséged érzetében, ugy szeretnél beolvadni az eszményinek neve- zett felsőbb világ ihletteljes régióiba.

Vagy a bizánci stilben gyönyörkö- döl, menj Velencébe, s nézd meg a Márk templomot, ezt a vallásos politikai palla- diumát az egykor hatalmas sziget-állam- nak, külsején több, mint hét század épi- tészeti formáival találkozol, s azt talá- lod, hogy egy építészeti ismétlőkönyv: belől pedig közel negyvenezer láb me- zaikjával, mely a keresztyén egyház meg- alakulásának főbb mozzanatait ábrá- zolja: egy élő imakönyv, olyan, melyhez fogható másodikat a világ még nem lá- tott. Nincsenek álmaid, s nem tudsz aludni: keresd fel Spanyolországot, a

mör stíl hazáját, arándokolj az Al-hambrába, s ott látod alvilági csudáival ábrázolva az ásványországot. A szín- és ércben, az alak- és rajzban való költői ellentétek azt a művészi varázst eszközlik, mi elhíteti veled, hogy az egész nem egyéb, mint egy érzelemteljes zenedarab, vagy egy holdsugarakból szőtt lak-helye a tündéréknek, mely nem is építve, hanem odalehelve van. Az emberi szellem ily alkotmányainak láttára bajodból kigyógyulsz: ébren álmodól. (V. ö. *Kaiser Max memoiren.*)

De térjünk vissza Rómába, az örök városba, a képfaragás és képirás hazájába. A Vatikánban, a kapitoli muzeumban találjuk legnagyobb mennyiségben azokat a köveket, melyek gondolkoznak és mélyen érezni tudnak. Ott van a Laokoon-csoport, (a rhodisi iskolából) a legnagyobb testi és lelki fájdalom meghatározó szépségének tükrözője, Goethe szavai szerint egy tengerhullám, megkövülve 'a parthoz csapódás pillanatában. Ott van Apolló a görög művészet utólérhetlen remeke, szeméből az indulat tűzét lövelli; fejét egy gondolat, egész testét egy érzelem hatja át, a szellemi élet melegének villanyfolyama. Ezekhez járul Flórencben Niobe és gyermekeinek végveszedelmét ábrázoló csoportozat egy Praxiteles től megkövült ballada. az anyai fájdalom mélységének soha el nem nemülő panaszdala, továbbá a medicei Venus, melynek első eszményképét Praxiteles álmodta első márványba. Egy bűbajos hölgy, ki igen szép volt arra, hogy anyától, született; a tenger mélyén rejtőző valamely csudafán termett, s mint egy harmatos rózsabimbó áll előttünk, s szemérmes pillantása, a képzeletnek fenséges meséit beszéli el nekünk... Ebben, valamint a kapitoli Venusban (Róma) és a milői Venusban (Louvre), a márvány megszűnik kő lenni, a tagokat az érzelem és az élet melege járja át, szentül hiszszük, hogy vér csörgedez az életet mutató bőr alatt és ruganyosnak tetsző izmok között.

Minő mások az ujkor Phidiásának Mi-

chelangelo Buonarottinak szobrai. Akár Mózesét tekintsük, akár a nap szakainak nevezett siremlékeket: teremtményei az ujkori világnézet, és a kort mozgató szenvedélyekről tanuskodnak. Érezzük, hogy mindenik alak vérünkből való vér, természetesen óriási kiadásban, aki érez, gondolkodik, bánkodik, vagy talán kétségbe esik a társadalom és államélet hánykódása, súlyedése miatt.

Mit mondjak a képirásról és a festői műreamek szerezte illuziókról? Hiszen egy felolvasás sorozatban is csak fecskeröptében szólhatnék a képirás terén föltűnt geniuszokról. Elég legyen itt annyit említenem, hogy aki látta valaha a sixtusi kápolnát a Vatikánban, s abban az ember teremtetését és az utolsó ítéletet; aki látta Rafáel szent családját; azokat az isteni légkörbe tartozó madonnákat, melyek tele vannak az ég sejtelmével, most egy-egy lebegő vízióhoz, (Madonna di S. Sisto), majd egy földi vándornőhez hasonlítva. (Madonna del Passeggio és della Sedia), aki telidesetele van az anyai boldogság és önérzet véghetetlen derűjével; aki valaha gyönyörködött *Murilló*-nak országos képtárunkban levő Madonnája arcában, melyen a női kellem, megható varázsa enyeleg; aki látta Florenceben a San Marcoban Krisztus arcát, Fiesole, az angyali (*Angelico*) melléknevű mestertől, aki színekben imádkozott, s valahányszor az idvezitőt felfeszítettetését festette, mindig sirt; aki ismeri Correggiot a gráciák festőjét, Rembrandtot, a színezés és világítás varázsfényének a teremőjét, s Tizián ecsetjét; aki Kaulbach humoros és históriai festményeit, Scaramuzzi tollrajzait, Piloty, Makart, Matejko, Zichy és Munkácsy műveit látta és élvezte: örömet be fogja ismerni, hogy míg az emberi szív érezni tud, ez örökszép művek láttára, a legmagasztosabb érzelmekre kell gyúladnia; mert az említett művészek és műreamek vasárnapi hangulatba ejtenek s így szólnak hozzánk: jőjjetek ide, kik meg vagytok fáradva, az illuzió által megkönyitünk, megnyugtattunk titeket.

Közvetlenebbül semmi sem szól a

szívhez, mint a zene : mint a beszéd művésze, a *költészet*. A zenei hanghullámokban, mondja Gerber, a rhytmus az a rendező mester, mely a darabba életet és egységet lehel, s mint a vér minden csöppje, a lehelletet melegen tartja, szintugy a rhytmus az érzelem melegével hatja át a hanghullámokat. A zenei műremek, mely hangokkal fest, az érzelem hullámait egy medencébe fogja össze, a kedélyt bele mártja m. e. a hangözönbe, s édesen feledni, álmodni és sejteni hagyja.

A *költészet* ünnepi sütemény a mindennapi élet derce, — sokszor nagyon is kemény cselédkenyeréhez. A költészet a képzelet műve, abból fakad, arra hat. A mi a fantáziát mozgalomba nem hozza, nem is költészet. Az igazi költészet föl-emel, meghat, vagy lever, mint a sors; ha kedve van, száz levelű; ha haragszik száz tövisű — mint a Rückert rózsája.

A Nil folyamnál, a thebai sikon, van Amenofisz királynak egy hatvan láb magas szobra, az u. n. Memnon szobor. A római uralom idején, ez a szobor minden napkeltekor zenei hangokat hallatott. Az egész világ e csudaműhöz vándorolt, s férfiak és nők, századokon át felírták rá nevöket, s azt, hogy óriási alakját látták s isteni hangját hallották. A költészet monumentális darabjai, minők az Iliász, Niebelungének Sah Name és a többi eposz ily csuda-szobrok, melyekhez mindig el fog vándorolni az emberiség miveltebb része, hogy az emberi szellem ébredésének hajnalhasadását és felkeltét a Homer, Firduzi szabásu szellemeknek magaslatáról lássa és élvezze.

Az ember a művészet körében érzi igazán, hogy csak egy csipetnyi por, hogy csak egy csöpp az emberiség nagy oceanjában. A rendithetlen és megmásíthatlan világrenddel örök harcban álló egyes akarát itt megtörik, s a fájdalom mentes rezignáció nyugalma vonul be a kedélybe; s az embernek nevezett lénynek ugy nem jut eszébe az örök világrend ellen fellázadni, mint nem jut eszébe a hullámnak, más irányt venni, mint testvére.

A művészet által az embernek szárnyai nőnek, a vágy szárnyai; felszállani abba a körbe, mely a vallásé is.

A vallás az emberiség nagy vigasztalója; reményt nyújtó mestere; az a nagy művész, aki a sir mesgyéjét is virágokkal, a halhatatlanság virágaival ékíti fel. A vallás a nagy közvetítő, a paradicsom és a mennyország között. A vallás, mennyiben kedélyünknek fölemelkedése az égbe, tulajdonkép ami eszményi világunkba: annyiban a művészetek közé tartozik. Mint a virág áhitozik a napfényre, épp úgy vágyik beltermészetünk egy oly világot alkotni, hol egyenlőség és nyugalom nem lesznek soha megszerzve, *a hol nem lesz egyéb, mint az örök idvesség kimeríthetlen illúziója.*

A vallásos testületek körébe is befészkelődött a hamis illúzió, s lett belőle idők folytán fixa idea, monomania, azaz vakhit és vallási fanatizmus. Ez utóbbinak hű tükrözője az inkvizíció, a legrémesebb emberáldozástól, le a dolgok olyatén feláldozásáig, mint Florencben a 15. század végén (1497) történt, a hol Savanarola predikációinak hatására a piacon máglyába rakták a művészet és műipar legkiválóbb termékeit: köztük Petrarca és Boccacio műveit, S. Botticelli, Cronoca, Robbia festményeit; arany, ezüst és elefántcsont ékszereket: s ünnepélyesen megégették »a világi élvezek« emez eszközeit. Ha ma ilyeneket nem látunk is; de a vakhitet a legegyszáziasabb népek közt is feltaláljuk. Hiszen csak imént történt, hogy a skótországi cseléd vasárnap a konyhában ketyegő fali órát elállította »Ur napján nem szabad zajnak lenni; az óra ne ketyegjen!« De hát micsoda istentelenség a földtől, hogy a szent vasárnapokon is forog; minő vallástalanság ez eljárás szerint a vértől, hogy ünnepnap sem szűnik meg keringeni?...

A művészet és vallás minket az illúziók isteni nektárával kínál, hogy megittasodjunk attól, a mit művészi és isteni szépnek hívunk és ezen illúziók és az általok nyújtott élvezek nem ábránd, mert tökélyre mennek bennünk,

nem csalódás, mert gazak, mint igazak a gyermek játékaik.

A valódi illúzióra oly szüksége van kedélyünk világának, mint földnek a termékenyítő esőre, mint növénynek a harmatra. Az illúzió a kedély délibábja, s mint Faustnak a szellemek szép látomást bűvöl előnkbe, s belemárt az áramlatnak tengerébe. Az illúzió csalhatatlan szer az agyra irt gond letörlésére; az — mint Macbeth mondaná — az altató felejtés édes ellenmérge. S végre, ha a tudomány kételylyel kinoz; ha veszélyes sejtelem vagy a bánat felhője nehezedik kebledre: a mig kedélyed felángolni vagy ámulatba jöni bir; ne félj a kétségbeeséstől, ajakadhoz tartja az az illúziót, a feledés poharát, és te kövesd Poe Edgar mondását: »Idd ki a felejtés kelyhét, bűd enyhet lel csöppiben!« ..

Vonjuk össze a mondottakat s úgy találjuk, hogy az *érzéki illúzióval* hiányos az *érzékműködés*, nem természetes (következetes) a hit, s sokszor a képzelet pótolja a kedélymozgalmat; a *köznapi illúziónál* teljes az *érzékműködés*, csalóka a képzet, elfogult a bizalom. A hiányzó érzelmet kisebb-nagyobb mértékben a hit által megvesztegetett, képzet helyettesíti; az *álombeli illúziónál* a képzetek hamis természetűek, fényesek, s képzeletünk által sokszor járatlan utakon hordozott csoportjaikat, rendesen halvány, de néha nagyon is élénk kedélymozgalmakkal kísérik, pl. mikor rossz álom miatt sirunk, nyögünk stb.; (Kedélyéletünk holdjáról, az álomról, ezuttal csak az illúzió egyik fajának alkalmából emlékeztem meg.) a *valódi illúziónál* a helyes képzetet és teljes hitet, a nekik megfelelő kedélymozgás egészíti ki, s teszi tökéletessé és valódivá. Az emóció hiánya oka, hogy a gyermeket a fenséges természet-tünemények (pl. egy havasi napfelkelés vagy festői tájék) meg nem hatják; ez az oka, hogy a miveletlenre, mondhatnám, tagolatlan kedélyüre a vizesésnek, a pásztortüznnek, s a nyáj kolompjának semmi esztetikai hatása nincsen.

A tagolatlan kedélyüekhez kell szá-

mitanom általában az alsóbb rendű állatok és az idiotákat. Mindkét osztálynak főismérve a *kisaggyúság*; a *korlátolt képzetkör* és a *hiányos*, mondhatni durványos *kedély élet*. Az állatnál is találkozunk képzelet-működéssel, a játék- és álmodáskor, s ezért nincs okunk kétségbe vonni az állat-élet illuzióit. Depszikhikus illuzióok csak annyiban lehet, mennyiben lelki összállópataik megengedik. Ily esetben náluk az érzéki illuzió szolgál állandó hidul a kedélymozgalmakra; pl. mikor a tyúk, az alája tett kacsatojást sajátjának tartja, s az abból kikelt kacsa fiukat magáéinek nézi, érettök vízben uszásuk alatt szüntelen szorong, aggódik. Ezekhez és az idiotához képesz, a kit tanítani kell a járásra, kezeinek használására és arra, hogy a hozzá közel állót meg ne harapja; hogy a tisztaságot legalább annyira tisztelje, mint egy kutya, vagy macska; a kinek óriási fáradsággal kell megtanulni az öltözködést, a kezdetleges munkát, a játékot, s azt, hogy társát megharapás helyett megcsókolja: ezekhez a szerencsétlenekhez képest, a mi életünk szakadatlan láncolata az illuziónak. A szülék iszákossága és kicsapongása egyik rémületes oka az idioták születésének, kiknek agyuk, mint egy babooné; életök, mint egy alvajáróé, vagy annál is kietlenebb, mert természetök csak az organikus sarkkal bír; de nem a szellemivel.

Nemcsak a földnek van két sarka és azok körül kettős forgása; hanem az emberi természetnek is. S a mint a föld forgása a nappal és éjjel folytonos változásának az oka; szintugy következik szellemi életünk globusán a sötétségre világosság; az éjjeli részre a nappali. Az élet terheinek boruja és a gondok éje után, szükségünk van a lelki emelkedés fényes óráira; amaz a hétköznapi, ez az élet vasárnapja, amaz a komor ébrenlét; emez az ébrenálmodás szaka; amaz hideg, száraz, megterhel és kifáraszt, emez meleg, forró, megkönnyít, megnyugtat, s lelki életünk verőfényes tájaira a kedély délibábját varázsolja.

FELMÉRŐ LAJOS